

Nederlands Centrum
Onderwijs en Jeugdzorg

Onderzoeksverslag

**Speciale onderwijszorg en passend en inclusiever
onderwijs in het curriculum van tweedegraads
lerarenopleidingen**

*Paolo van der Steenhoven
Dolf van Veen*

Colofon

Steenhoven, P. van der & Van Veen, D. (2023). Speciale onderwijszorg en passend en inclusiever onderwijs in het curriculum van tweedegraads lerarenopleidingen. Amsterdam: NCOJ.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

All rights reserved. No parts of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means without prior written permission of the author and the publisher holding the copyrights of the published articles.

Uitgave

Nederlands Centrum Onderwijs & Jeugdzorg in samenwerking met ADEF

© Copyright NCOJ, februari 2023

Inhoudsopgave

1.	Onderzoeksvraag, dataverzameling en respons	4
1.1	Onderzoeksvragen	4
1.2	Dataverzameling en respons	5
1.3	Opbouw rapportage	5
2.	Aandacht in algemene curriculum voor speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs	6
2.1	Aandacht in het algemene curriculum voor speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs	6
2.2	Aandacht in algemene curriculum voor groepen leerlingen in vo/mbo en clusters in vso	6
2.3	Aandacht in keuzedeel van curriculum voor speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs	8
2.4	Aandacht in keuzedeel curriculum voor groepen leerlingen in vo/mbo en clusters in vso	9
2.5	Overzicht van ruim/veel aandacht voor groepen leerlingen/clusters in algemene deel en keuzedeel van het curriculum	10
2.6	Specialisatie/minor op het gebied van speciale onderwijszorg/passend onderwijs	10
2.7	Aandacht voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de vakdidactiek	12
2.8	Oordelen over aandacht voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het curriculum van tweedegraads lerarenopleidingen	12
3.	Samenwerking met het onderwijsveld op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs	14
3.1	Werkbezoeken en stages	14
3.2	Goede en veelbelovende facetten van samenwerking met het werkveld	15
3.3	Gewenste verbetering in de samenwerking met scholen	16
4.	Ontwikkelopgaven voor de tweedegraads lerarenopleidingen en veelbelovende voorbeelden	18
4.1	Ontwikkelopgaven voor de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs	18
4.2	Goede voorbeelden van de initiële opleiding/minoren op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs	20
5.	Tot besluit	22
	Bijlagen	24

1. Onderzoeksvraag, dataverzameling en respons

Deze rapportage bevat de resultaten van een kortlopend onderzoek dat is verricht onder tweedegraads lerarenopleidingen voor voortgezet onderwijs. Het onderzoek is uitgevoerd door het Nederlands Centrum Onderwijs & Jeugdzorg (NCOJ) op verzoek van en in nauwe samenwerking met het Algemeen Directeurenoverleg Educatieve Faculteiten (ADEF)¹.

ADEF voert gesprekken met het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap over passend onderwijs in de tweedegraads lerarenopleidingen. In deze gesprekken wordt steeds meer de verbinding gelegd met de werkagenda die in voorbereiding is voor de routekaart naar inclusief onderwijs. Met behulp van het inventarisatieonderzoek naar passend onderwijs waarover deze publicatie rapporteert wil ADEF meer inzicht verkrijgen in hoe dit thema (speciale onderwijszorg en passend en inclusiever onderwijs) aandacht krijgt in het curriculum van de (tweedegraads) lerarenopleidingen in Nederland. Dit ook met het oog op de herijking van de generieke kennisbasis voor deze opleidingen. Het onderzoek verkent ook de samenwerking met het werkveld, werkpunten die de tweedegraads opleidingen voor zichzelf zien en goede voorbeelden die zij onderkennen.

Een vergelijkbaar onderzoek is eerder onder de pabo's uitgevoerd (Van Veen & Van der Steenhoven, 2021). Daardoor kan er een gezamenlijk beeld worden verkregen van de aandacht voor het onderwijs aan leerlingen die speciale onderwijszorg behoeven en passend of inclusiever onderwijs in het curriculum van lerarenopleidingen en de samenwerking met het werkveld hierbij.

De uitkomsten van het onderzoek dienen als inputinformatie voor niet alleen de verdere ontwikkeling van het curriculum van de lerarenopleidingen en passende voortgezette professionalisering, maar ook de samenspraak met het werkveld en het ministerie van OCW op dit belangrijke thema.

1.1 Onderzoeksvragen

Het onderzoek richt zich op de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag in welke mate en op welke wijze de tweedegraads lerarenopleidingen aandacht besteden aan het onderwijs aan leerlingen die extra ondersteuning of speciale onderwijszorg behoeven en hoe de opleidingen op dit onderwerp samenwerken met het werkveld.

Bij de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag willen we eerst inzicht krijgen in de aandacht die wordt besteed aan het thema speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs in het curriculum van de algemene/generieke opleiding.

We belichten in het bijzonder de aandacht voor groepen leerlingen die extra ondersteuning of speciale onderwijszorg behoeven in het voortgezet onderwijs (vo), middelbaar beroepsonderwijs (mbo) en voorgezet speciaal onderwijs (vso). Daarna gaan we in op specialisaties/minoren op dit thema, de aandacht binnen de vakdidactiek, en de ontwikkelopgaven die tweedegraads lerarenopleidingen voor hun opleiding zien op dit thema (in termen van onderdelen van het curriculum, de opbouw van het curriculum, de samenwerking met het werkveld/scholen en overige ontwikkelopgaven).

Voor de beantwoording van het tweede deel van de centrale onderzoeksvraag belichten we antwoorden op de vragen over de huidige en gewenste samenwerkingsrelaties tussen de tweedegraads lerarenopleidingen enerzijds en scholen in het vo, mbo en vso anderzijds. We gaan in op de gebieden

¹ Wij danken Judith Kivits (beleidsmedewerker Domein Educatie Fontys Hogescholen & secretaris Algemeen Directeurenoverleg Educatieve Faculteiten (ADEF) en Véronique Senne (programmamanager Educatie, Hogeschool Leiden) voor hun inbreng bij de ontwikkeling van de vragenlijst en plezierige samenwerking.

waarop volgens de responderende lerarenopleidingen samenwerking bestaat, wordt gezocht en op goede en veelbelovende aspecten van de samenwerking.

Tot slot beschrijven we goede en/of veelbelovende voorbeelden uit het curriculum op het thema van tweedegraads lerarenopleidingen en de samenwerking met het werkveld, praktijkvoorbeelden die door lerarenopleidingen gebruikt kunnen worden t.b.v. verdere curriculumontwikkeling.

1.2 Dataverzameling en respons

De onderzoeksgroep bestaat uit hogescholen met tweedegraads lerarenopleidingen die bij ADEF zijn aangesloten. Post-hbo/nascholingstrajecten, masteropleidingen en opleidingen voor een associate degree, en opleidingen voor docenten ALO/lichamelijke opvoeding, lerarenopleidingen op het gebied van de kunst, master educational needs en eerstegraads opleidingen vallen buiten het bestek van dit onderzoek.

De onderzoeksgroep bestaat uit 10 (vestigingen van) hogescholen met tweedegraads lerarenopleidingen die bij ADEF zijn aangesloten. Data voor het onderzoek zijn verzameld met behulp van een onlinevragenlijst. Het zwaartepunt van de vragenlijst ligt op het curriculum van de algemene opleiding tot tweedegraads leraar in de bachelorfase, inclusief minoren/keuzedelen op het gebied van speciale onderwijszorg en passend/inclusiever onderwijs.

In november 2022 hebben de 10 hogescholen een e-mail ontvangen met het verzoek de vragenlijst in te vullen. Om de respons te stimuleren is een week later eenmalig een herinnering verzonden.

Van de 10 aangeschreven tweedegraads lerarenopleidingen (coördinatoren curriculum, lid van ADEF) hebben er 9 gereageerd en de vragenlijst volledig ingevuld geretourneerd. De respons is met 90% hoog.

Beschouwd naar functie van de respondenten is de vragenlijst ingevuld door 4 (hoofd)docenten/lerarenopleiders, 1 coördinator, 1 opleidingsmanager, 2 onderwijskundigen en 1 voorzitter van de curriculumcommissie.

1.3 Opbouw rapportage

In de volgende hoofdstukken presenteren we de uitkomsten van het onderzoek. In hoofdstuk 2 gaan we in op de aandacht aan speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs in het algemene deel en keuzedeel van het curriculum van de voltijd-tweedegraads lerarenopleidingen en de aandacht voor dit thema in specialisaties/minoren en in vakdidactiek.

Hoofdstuk 3 beschrijft de mate waarin en wijze waarop tweedegraads lerarenopleidingen samenwerken met scholen voor vo, mbo en vso. Daarbij staan we ook stil bij veelbelovende of goede voorbeelden van de samenwerkingspraktijk en bij gewenste verbeteringen van de samenwerking.

In hoofdstuk 4 besteden we aandacht aan de ontwikkelopgaven die de tweedegraads lerarenopleidingen zien bij de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs in het curriculum en goede voorbeelden van de initiële opleiding/minoren op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs.

Bijlagen met reacties op open vragen voor zover niet opgenomen in de tekst besluiten het geheel.

2. Aandacht in algemene curriculum voor speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs

In dit hoofdstuk bespreken we verschillende facetten van het curriculum van de tweedegraads lerarenopleidingen op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs. Allereerst gaan we in op de aandacht voor dit thema in het algemene deel van het curriculum en de betrokken onderwijssectoren. Daarna beschrijven we de aandacht voor diverse groepen leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften en clusters in respectievelijk het voortgezet onderwijs/middelbaar beroepsonderwijs (vo/mbo) en voortgezet speciaal onderwijs (vso).

We beschrijven vervolgens het aanbod van een specialisatie of minoren op dit thema en de aandacht voor het thema in de vakdidactiek. Daarna laten we lerarenopleidingen enkele kwalitatieve uitspraken doen over de aandacht voor inclusief onderwijs in hun opleiding, of de aandacht die hun opleiding besteedt aan het thema speciale onderwijszorg en passend/inclusiever onderwijs toereikend is, en over de balans in aandacht voor het thema tussen mbo en vo en tussen voltijd en deeltijd.

In het vervolg van de rapportage worden leerlingen die speciale onderwijszorg en/of extra ondersteuning behoeven aangeduid als 'leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften'. Ook gebruiken we de termen tweedegraads lerarenopleiding, lerarenopleiding en hogeschool door elkaar.

2.1 Aandacht in het algemene curriculum voor speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs

Acht van de 9 responderende tweedegraads lerarenopleidingen melden dat zij in het algemene deel van het curriculum aandacht besteden aan (passend) onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften en 1 hogeschool doet dat niet.

Dit deel van het curriculum voor (passend) onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften is volgens 6 van de 8 hogescholen gericht op het praktijkonderwijs en volgens alle 8 hogescholen op het overige voortgezet onderwijs (vmbo/havo/vwo) en het mbo.

Volgens 4 van de 9 tweedegraads lerarenopleidingen is het algemene curriculum ook gericht op het vso. Bij de resterende 5 is dat niet het geval.

2.2 Aandacht in algemene curriculum voor groepen leerlingen in vo/mbo en clusters in vso

Tweedegraads lerarenopleidingen is gevraagd aan te geven in welke mate in het algemene deel van het curriculum aandacht wordt besteed aan het onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het vo/mbo en vso. De mate van aandacht is geoperationaliseerd naar drie categorieën: 'geen aandacht', 'beperkt/weinig' en 'ruim/veel'. Onder 'beperkte/weinig aandacht' worden enkele lessen, colleges en/of opdracht(en) verstaan. 'Ruim/veel aandacht' is omschreven als een serie lessen of meerdere opdrachten.

We bespreken eerst de mate van bestede aandacht aan groepen leerlingen in het vo/mbo in het algemene curriculum (tabel 2.1). We zijn dit in de vragenlijst voor een achttal groepen leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften nagegaan.

De meerderheid van de acht betrokken lerarenopleidingen besteedt beperkt of weinig aandacht in het curriculum aan leerlingen met gedragsproblemen/psychische problemen/psychiatrische stoornissen (5

opleidingen), met dyslexie (5), met hoogbegaafdheid (5); de helft van de opleidingen besteedt beperkt of weinig aandacht in het curriculum aan leerlingen met dyscalculie (4).

Drie van de 8 lerarenopleidingen rapporteren dat zij in ruime mate/veel aandacht besteden aan leerlingen met gedragsproblemen/psychische problemen/psychiatrische stoornissen. Dezelfde 3 opleidingen besteden ook in ruime mate/veel aandacht aan hoogbegaafde leerlingen. Twee van deze 3 opleidingen melden tevens dat hun curriculum ruim/veel aandacht geeft aan leerlingen met dyslexie en leerlingen met dyscalculie.

Tabel 2.1 Mate van aandacht in het algemene curriculum voor onderwijs aan groepen leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het vo/mbo (n=8) en vso-clusters (n=4), in aantallen

	geen	beperkt/weinig	ruim/veel
a. leerlingen met een visuele beperking	6	2	0
b. leerlingen met een auditieve beperking	6	2	0
c. leerlingen met een lichamelijke beperking (onder wie kinderen met een motorische handicap en langdurig zieke kinderen)	6	2	0
d. leerlingen met een verstandelijke beperking	8	0	0
e. leerlingen met gedragsproblemen / psychische problemen / psychiatrische stoornissen	0	5	3
f. leerlingen met dyslexie	1	5	2
g. leerlingen met dyscalculie	2	4	2
h. hoogbegaafde leerlingen	0	5	3
cluster 1	3	1	0
cluster 2	3	1	0
cluster 3	2	2	0
cluster 4	0	4	0

Toelichting clusters vso

cluster 1: blinde, slechthorende kinderen;

cluster 2: dove, slechthorende kinderen en kinderen met een taal-/spraakontwikkelingsstoornis;

cluster 3: motorisch gehandicapte, verstandelijk gehandicapte en langdurig zieke kinderen;

cluster 4: kinderen met psychiatrische stoornissen/psychische problemen en ernstige gedragsproblemen.

Voor onderwijs aan leerlingen met een verstandelijke beperking is bij geen van de 8 opleidingen in het algemene curriculum aandacht. Bij 2 opleidingen is er beperkt/weinig aandacht voor leerlingen met een visuele, auditieve of lichamelijke beperking; het merendeel (6 opleidingen) heeft er geen aandacht voor.

Zes tweedegraads lerarenopleidingen geven aan dat zij (ook) voor andere groepen leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het regulier onderwijs beperkt/weinig (4 hogeschole) of ruim/veel (2) aandacht in het algemene curriculum hebben ingeruimd. Zij hebben het aanbod als volgt nader omschreven:²

“Andere leerproblemen.”

“Leerlingen met identiteitsissues zoals gender of seksualiteit.”

“Thuiszitters (vaak problemen op meerdere gebieden). Leerling met migratieachtergrond. Verslavingsgedrag, gescheiden ouders.”

“Leerlingen met onderwijsachterstanden.”

² De toelichting van twee opleidingen is niet opgenomen, omdat deze overeenkomt/dubbelt met een of meer van de in tabel 2.1 genoemde groepen leerlingen.

“Alle leerlingen, we doen veel aan analyses van leerbehoeften, ondersteuningsbehoeften en differentiatie. Contextspecifiek en afhankelijk van de leervraag van onze eigen student rondom een bepaalde behoefte.”

“Studenten kiezen een leerling met een bepaalde onderwijsbehoefte uit voor verdere bestudering. In de lessen wordt bij de meeste problematieken kort stilgestaan, maar het echt leerrendement zit dus in de individuele uitwerking van een onderwijsondersteuningsbehoefte.”

Analoog aan het vo/mbo is vastgesteld in hoeverre het algemene curriculum ingaat op leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het vso. Dit is voor elk van de vier clusters in het vso gespecificeerd (tabel 2.1). De mate van aandacht is op dezelfde wijze omschreven als bij de vraag over vo/mbo.

Er zijn 4 tweedegraads lerarenopleidingen die in het algemene curriculum het onderwijs aan leerlingen in het vso hebben opgenomen. Beschouwd naar clusters besteden 3 tweedegraads lerarenopleidingen daarin geen aandacht aan de onderwijszorg voor leerlingen in cluster 1 en 2; 1 opleiding doet dat in beperkte mate. Twee lerarenopleidingen besteden in beperkte mate/weinig aandacht aan de speciale onderwijszorg voor leerlingen in cluster 3-scholen en de andere tweedegraads lerarenopleiding niet. Alle 4 tweedegraads lerarenopleidingen geven in beperkte mate/weinig aandacht aan de speciale onderwijszorg voor leerlingen in cluster 4-scholen.

2.3 Aandacht in keuzedeel van curriculum voor speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs

Acht van de 9 hogescholen bieden een keuzedeel aan waarin aandacht wordt besteed aan (passend) onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften. De resterende hogeschool heeft geen keuzedeel op dit gebied.

Bij 6 van de 8 tweedegraads lerarenopleidingen is het keuzedeel gericht op zowel het vo/mbo als het vso en bij de overige 2 lerarenopleidingen louter op het vo/mbo. De 8 tweedegraads lerarenopleidingen richten zich dus alle op het vo en mbo en 7 ook op praktijkonderwijs.

De 8 lerarenopleidingen hebben kort toegelicht in welke vorm het curriculum van het keuzedeel voor het voortgezet onderwijs/mbo aandacht besteedt aan (passend) onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften. Het keuzedeel op 7 van de 8 opleidingen heeft de vorm van een minor.

“Thema's binnen een cursus.”

“Minor passend onderwijs.”

“Studenten kunnen binnen de lerarenopleiding kiezen voor de minor Educational Needs. Deze minor duurt drie periodes (15 EC).”

“NT2-minor”

“Minor passend onderwijs (voltijd) 30 EC.”

“Het is een keuzemodule van 13 EC waarbij studenten het werkplekleren uitvoeren op (v)mbo of praktijkonderwijs of zorg/onderwijsboerderij. Antwoord op de vraag is afhankelijk van wat studenten tegenkomen op hun leerwerkplek.”

“Kinderen met speciale behoeften, zie <https://www.kiesopmaat.nl/modules/hva/FOO/126786>”

[Red.: Dit is een minor van de HvA, 30 EC, ‘waarin het handelen van de docent als professional in complexe onderwijs-/opvoedingssituaties centraal staat, gericht op het uitbreiden van kennis, het vergroten van het handelingsrepertoire, het ontwikkelen van een visie, specifiek gericht op het omgaan met kinderen met speciale behoeften binnen het (s)bo en (s)vo.’

2.4 Aandacht in keuzedeel curriculum voor groepen leerlingen in vo/mbo en clusters in vso

Ook voor het keuzedeel is respondenten gevraagd te noteren aan welke specifieke groepen leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften en welke vso-clusters aandacht in het curriculum wordt besteed (tabel 2.2).

In het keuzedeel krijgen leerlingen met een visuele beperking op 1 hogeschool ruim/veel aandacht. Minder lerarenopleidingen noemen in het keuzedeel ‘geen aandacht’ (van 6 naar 4) en we zien een verschuiving naar 3 met ‘beperkt/weinig’ aandacht en 1 keer ‘ruim/veel’ aandacht.

Hetzelfde beeld zien we voor leerlingen met een auditieve, lichamelijke of verstandelijke beperking: van 6 lerarenopleidingen (8 bij verstandelijke beperking) zonder aandacht naar 3 lerarenopleidingen. Ook hier meer beperkt/weinig aandacht (4 keer genoemd) en 1 keer ruim/veel aandacht.

Het keuzedeel kent een zwaartepunt met meer ruime aandacht voor leerlingen met gedragsproblemen/psychische problemen/psychiatrische stoornissen (5 opleidingen), dyslexie (5) of dyscalculie (4). Voor deze groepen is de aandacht in vergelijking met het algemene deel versterkt. Hoogbegaafde leerlingen krijgen bij 2 lerarenopleidingen in het keuzedeel iets minder aandacht (verschuiving naar 1 keer ‘geen’ en 1 keer ‘beperkt/weinig’).

Tabel 2.2 Mate van aandacht voor groepen leerlingen in het keuzedeel van het curriculum voor onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het vo/mbo (n=8) en vso-clusters (n=6), in aantallen

	geen	beperkt/weinig	ruim/veel
a. leerlingen met een visuele beperking	4	3	1
b. leerlingen met een auditieve beperking	3	4	1
c. leerlingen met een lichamelijke beperking (onder wie kinderen met een motorische handicap en langdurig zieke kinderen)	3	4	1
d. leerlingen met een verstandelijke beperking	3	4	1
e. leerlingen met gedragsproblemen / psychische problemen / psychiatrische stoornissen	0	3	5
f. leerlingen met dyslexie	1	3	4
g. leerlingen met dyscalculie	1	3	4
h. hoogbegaafde leerlingen	1	4	3
cluster 1	3	3	0
cluster 2	1	4	1
cluster 3	1	4	1
cluster 4	0	2	4

Toelichting clusters vso

cluster 1: blinde, slechtziende kinderen;

cluster 2: dove, slechthorende kinderen en kinderen met een taal-/spraakontwikkelingsstoornis;

cluster 3: motorisch gehandicapte, verstandelijk gehandicapte en langdurig zieke kinderen;

cluster 4: kinderen met psychiatrische stoornissen/psychische problemen en ernstige gedragsproblemen.

De aandacht voor de speciale onderwijszorg voor leerlingen in het vso is ook in het keuzedeel beperkt. Beschouwd naar clusters laat de tabel zien dat bij de 6 lerarenopleidingen de belangstelling voor de clusters 2 en 3 overwegend beperkt/weinig is (4 keer genoemd) en 1 keer ruim. Er is geen aandacht voor cluster 1 bij 3 van de 6 lerarenopleidingen, terwijl er bij de resterende 3 in beperkte mate aandacht bestaat. Alleen voor cluster 4 zien we 4 van de 6 lerarenopleidingen ruim/veel aandacht aan dit cluster in het curriculum besteden.

2.5 Overzicht van ruim/veel aandacht voor groepen leerlingen/clusters in algemene deel en keuzedeel van het curriculum

In de vorige paragrafen hebben we de mate van aandacht voor specifieke groepen leerlingen en clusters in het algemene deel en keuzedeel van het curriculum afzonderlijk beschreven. Hieronder beschrijven we voor elk van de groepen of de mate van aandacht per onderdeel van elkaar verschilt. We leggen de lat hoog en kijken alleen naar ruime/veel aandacht in een of beide onderdelen van het curriculum. Zo kan de aandacht voor een bepaalde groep leerlingen in het algemene onderdeel afwezig of beperkt zijn maar in het keuzedeel in ruime mate voorkomen. Het komt ook voor dat de mate van aandacht zowel in het algemene als keuzedeel ruim/veel is.

Op 2 hogescholen krijgen leerlingen met een **visuele beperking** in het algemene deel beperkt/weinig aandacht, in het keuzedeel geeft (maar) 1 hogeschool ruim/veel aandacht aan deze groep. Dit is een van deze 2 hogescholen.

Hetzelfde beeld zien we voor leerlingen met een **auditieve beperking** en leerlingen met een **lichamelijke beperking**: van 2 hogescholen met beperkt/weinig aandacht in het algemene deel naar 1 hogeschool (1 van deze 2) met ruim/veel aandacht in het keuzedeel.

Eén lerarenopleiding (van de 8) die geen aandacht besteedt aan leerlingen met een **verstandelijke beperking** in het algemene deel geeft als enige opleiding ruim/veel aandacht hieraan in het keuzedeel. Drie hogescholen besteden in het algemene deel ruim/veel aandacht aan leerlingen met **gedragsproblemen**, in het keuzedeel zijn het er 5 waaronder de 3 hogescholen die dat al deden in het algemene deel van het curriculum.

Het aantal lerarenopleidingen dat ruim/veel aandacht besteedt aan leerlingen met **dyslexie** én leerlingen met **dyscalculie** stijgt van 2 in het algemene deel naar 4 in het keuzedeel. Bij het keuzedeel bevinden zich ook de 2 opleidingen die dat in het algemene deel doen.

Hoogbegaafde leerlingen krijgen bij 3 lerarenopleidingen in het algemene deel ruim/veel aandacht. In het keuzedeel zijn er ook 3 lerarenopleidingen die er veel/ruim aandacht aan besteden waaronder de 2 opleidingen met ruim/aandacht in het algemene deel.

2.6 Specialisatie/minor op het gebied van speciale onderwijszorg/passend onderwijs

Vijf van de 9 tweedegraads lerarenopleidingen bieden in het algemene programma een specialisatie of minor aan op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs. De resterende 4 lerarenopleidingen hebben geen specialisatie of minor op dit gebied.

Alle vijf genoemde specialisaties zijn minoren. Twee dragen de titel 'Minor Passend onderwijs', 1 is getiteld 'Minor Passend onderwijs en Leerlingenzorg', 1 'Minor Educational Needs' en 1 'Minor Kinderen met speciale behoeften'.

Het aantal studiepunten/credits dat met de minoren is gemoeid is 15 EC (genoemd door 1 lerarenopleiding) of 30 EC (4 lerarenopleidingen).

De vijf tweedegraads lerarenopleidingen met een specialisatie/minor hebben de inhoud van dit studieonderdeel beschreven. In een korte inhoudsanalyse hebben we de beschrijvingen van de specialisatie/ minor gecategoriseerd en per opleiding gescoord. Vaak valt een beschrijving van een lerarenopleiding onder meer dan een categorie. Hieronder staat in tabel 2.3 een korte beschrijving van de categorieën samengevat en in de tekst wordt deze aangevuld en toegelicht met enkele voorbeelden. De 'id' bij de citaten verwijst naar de betrokken tweedegraads lerarenopleidingen met een volledige beschrijving in de bijlage.

De tabel laat zien dat de meeste specialisaties/minoren betrekking hebben op ‘leerlingen met speciale/specifieke (onderwijs)behoefte/educational needs’ (5 keer genoemd) en ‘passend (en speciaal of gespecialiseerd) onderwijs’ (4 keer genoemd), gevolgd door het ‘vergroten van het handelingsrepertoire/begeleidingsvaardigheden’. Er is veel overlap tussen de beschrijvingen.

Tabel 2.3 Beschrijving specialisaties/minoren op het gebied van speciale onderwijszorg/passend onderwijs (in aantallen, n=5)

aanduiding	id	aantal keer genoemd
leerlingen met speciale/specifieke (onderwijs)behoefte / educational needs	2, 3, 5, 8, 9	5
passend (en speciaal of gespecialiseerd) onderwijs / inclusiever onderwijs	2, 3, 5, 8	4
vergroten begeleidingsvaardigheden / handelingsrepertoire van de docent	3, 8, 9	3

Leerlingen met speciale/specifieke (onderwijs)behoefte / educational needs

Vijf minoren hebben betrekking op onderwerpen zoals het omgaan met leerlingen met speciale onderwijsbehoefte en specifieke ondersteuningsbehoefte binnen het regulier en speciaal onderwijs. De onderstaande drie voorbeelden illustreren dit.

“Neuropsychologie met extra aandacht voor tienerbrein. - Executieve functies: inzicht in executieve functies, functies en invloed op leerlinggedrag. hoe kun je deze stimuleren bij leerlingen? Welke methodieken kun je in het onderwijs inzetten om de executieve functies te stimuleren. Beeldvorming autisme, diepere perspectieven op ASS.” (id=3)

Je ontwerpt voor een specifieke groep onderwijs op het gebied van leerstrategieën, sociaal gedrag of voorbereiding op arbeid en houdt hierbij rekening met verschillen in deze groep en specifieke onderwijsbehoefte van leerlingen.” (id=5)

“In de dagelijkse beroepspraktijk krijg je als leraar, pedagoog of hulpverlener zeker te maken met kinderen en jongeren met specifieke ontwikkelingsbehoefte en/of leer- en gedragsproblemen. (...) In deze minor staat niet het ‘probleem van het kind’ centraal, maar jouw handelen als professional in complexe onderwijs- / opvoedingssituaties. We richten ons op het uitbreiden van jouw kennis, het vergroten van je handelingsrepertoire (met name voor wat betreft het omgaan met gedrags- en werkhoudingsproblemen), en op het ontwikkelen van je eigen visie.” (id=8)

Passend (en speciaal of gespecialiseerd) en inclusiever onderwijs

Vier hogescholen hebben hun specialisatie/minor ingericht op een thema dat zich het best laat omschrijven als passend (en speciaal of gespecialiseerd) onderwijs. De onderstaande vier voorbeelden illustreren dit.

“Studenten voorbereiden op het geven van passend onderwijs, waarbij we aandacht hebben voor de driehoek (school, zorg ouders) en specifieke problematieken.” (id=2)

“Op basis van literatuuronderzoek en onderzoek in de beroepspraktijk maak je een SWOT-analyse hoe passend onderwijs door jouw school is vormgegeven: Je legt uit wat de sterke punten en ontwikkelpunten van de school zijn met betrekking tot de ondersteuning van leerlingen en de competenties, ondersteuning en professionalisering van docenten. Je legt uit wat de kansen en bedreigingen zijn met betrekking tot de samenwerking binnen het samenwerkingsverband, met gemeenten en (jeugd-)hulp. (...) Bij leeruitkomst A wordt aandacht besteed aan “steeds inclusiever onderwijs”. ” (id=5)

“In deze minor staat niet het ‘probleem van het kind’ centraal, maar jouw handelen als professional in complexe onderwijs- / opvoedingssituaties.” (id=8)

“Begeleidingskundige vaardigheden, gesprekstechnieken, oplossingsgericht werken, kennis maken met veel voorkomende leer- en gedragsproblemen en hoe deze te begeleiden.” (id=9)

Vergroten begeleidingsvaardigheden / handelingsrepertoire van de docent

Drie hogescholen hebben hun minor (ook) ingericht op het vergroten van de vaardigheden bij begeleiding en coaching en het handelingsrepertoire:

"Je ontwerpt voor een specifieke groep onderwijs op het gebied van leerstrategieën, sociaal gedrag of voorbereiding op arbeid en houdt hierbij rekening met verschillen in deze groep en specifieke onderwijsbehoeften van leerlingen. Je doorloopt daarbij de cyclus van handelingsgericht werken. Je onderbouwt je pedagogisch-didactische keuzes door middel van inzichten uit de literatuur. Indien mogelijk voer je de lessenserie uit en evalueer je deze." (id=5)

"Begeleidingskundige vaardigheden, gesprekstechnieken, oplossingsgericht werken, kennis maken met veel voorkomende leer- en gedragsproblemen en hoe deze te begeleiden." (id=9)

2.7 Aandacht voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de vakdidactiek

Niet alleen in het algemene deel van het curriculum van de tweedegraads lerarenopleiding kan aandacht worden besteed aan het onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften maar ook in de vakdidactiek. De mate waarin dat gebeurt kan variëren met de specifieke vakken waarvoor studenten worden opgeleid. Het voert in dit onderzoek om praktische redenen te ver om voor elk vak de aandacht voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de vakdidactiek te beoordelen. Daarom beperken we ons tot een algemene indruk van twee vakken (omgangskunde en maatschappijleer) waarin dit aspect vanwege het karakter van het vak expliciet(er) aan de orde kan komen, en avo- en beroepsopleidingen in het algemeen.

Tabel 2.4 Aandacht voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in de vakdidactiek van opleidingen (in aantallen, n=9)

	geen	beperkt/ weinig	ruim/ veel	weet niet	n.v.t, geen opleiding
a. opleiding voor leraar omgangskunde	1	2	1	1	4
b. opleiding voor leraar maatschappijleer	1	0	1	4	3
c. avo-opleidingen	3	0	3	2	1
d. beroepsgerichte opleidingen	3	2	3	1	0

Van de 5 hogescholen met een opleiding voor leraar omgangskunde melden er 3 dat er geen (1) of beperkt/weinig (2) aandacht aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften wordt besteed. Een hogeschool meldt dat er juist ruim/veel aandacht aan wordt gegeven en 1 respondent van een hogeschool weet het niet.

Voor de opleiding tot leraar maatschappijleer verzorgd op 6 hogescholen meldt 1 hogeschool dat er in de vakdidactiek in ruime mate aandacht voor is en 1 dat er geen aandacht voor is, en zijn er 4 respondenten van hogescholen die aangeven het niet weten.

Bij de 8 hogescholen met avo-opleidingen zijn er 3 die van oordeel zijn dat er veel aandacht aan dit thema in de vakdidactiek wordt besteed, 3 die geen aandacht rapporteren en 2 die het niet weten.

Van de 9 hogescholen met beroepsgerichte opleidingen vinden er 5 dat beperkte (2) of ruime aandacht (3) aan het thema wordt gegeven in de vakdidactiek.

2.8 Oordelen over aandacht voor leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het curriculum van tweedegraads lerarenopleidingen

Zeven van de 9 hogescholen zijn van oordeel dat in het curriculum van hun tweedegraads lerarenopleidingen expliciet aandacht wordt besteed aan inclusief onderwijs in zowel het algemene deel als het keuzedeel. Eén hogeschool vindt dat er alleen in het keuzedeel expliciet aandacht wordt besteed en 1 hogeschool dat er juist geen expliciete aandacht aan inclusief onderwijs wordt besteed.

In het geval tweedegraads lerarenopleidingen het curriculum van hun 4-jarige opleiding beoordelen op de mate waarin de opleiding aandacht besteedt aan onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften, vinden 4 lerarenopleidingen dat de aandacht voor dit thema binnen hun opleiding toereikend is (tabel 2.5). Drie van deze 4 opleidingen vinden uitbreiding van aandacht binnen een post-hbo-opleiding nodig.

De overige 5 opleidingen vinden dat de aandacht voor het thema binnen de 4-jarige opleiding verruimd dient te worden; 1 van deze opleidingen wil daarnaast ook uitbreiding via post-hbo-aanbod.

Alles overziend stellen 8 van de 9 tweedegraads lerarenopleidingen dat de aandacht voor dit thema verruimd dient te worden; de meerderheid van de opleidingen (5) vindt uitbreiding binnen hun 4-jarige opleiding nodig.

Tabel 2.5 Oordeel over aandacht voor thema in curriculum en gewenste uitbreiding, in aantallen (n=9)

de aandacht in onze opleiding kan minder	0
de huidige aandacht in onze opleiding is toereikend	1
de huidige aandacht in onze opleiding is toereikend maar dient te worden verruimd in het post-hbo	3
de aandacht in onze 4-jarige opleiding dient te worden verruimd	4
de aandacht in onze 4-jarige opleiding én in het post-hbo dient te worden verruimd	1

De tweedegraads lerarenopleidingen leiden studenten op voor het vo en het mbo. Als we respondenten laten kijken naar de balans tussen vo en mbo waar het gaat om de aandacht in het curriculum voor onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften, melden 7 van de 9 hogescholen dat er (ongeveer) evenveel aandacht aan vo en mbo wordt besteed. De overige 2 lerarenopleidingen vinden dat er op dit gebied meer aandacht aan het vo en minder aan het mbo wordt gegeven.

De voorgaande resultaten hebben betrekking op het curriculum voor de (4-jarige) voltijd-opleiding(en) maar er zijn ook deeltijdopleidingen. We hebben gevraagd het curriculum voor beide opleidingsvormen met elkaar te vergelijken en te beoordelen of de aandacht voor onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften in het curriculum van de deeltijdopleiding relatief minder, ongeveer dezelfde of juist relatief meer is.

Volgens 8 van de 9 hogescholen wordt er in de deeltijd- en voltijdopleiding in (ongeveer) dezelfde mate aandacht aan dit thema besteed. De resterende hogeschool meldt juist relatief minder aandacht voor het thema in de deeltijdopleiding.

3. Samenwerking met het onderwijsveld op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs

Het tweede deel van de centrale onderzoeksvraag gaat over de huidige en gewenste samenwerkingsrelaties tussen tweedegraads lerarenopleidingen en scholen in het voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs. We gaan in op de gebieden waarop lerarenopleidingen met het onderwijsveld kunnen samenwerken, en in voorkomende gevallen op welke wijze dat is vormgegeven, en op goede en veelbelovende aspecten van de samenwerking die de opleidingen zelf noemen.

3.1 Werkbezoeken en stages

Studenten aan tweedegraads lerarenopleidingen kunnen op vele manieren kennismaken met de alledaagse praktijk van het onderwijs. Werkbezoeken en stages zijn daar voorbeelden van. Voor scholen in het praktijkonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs, en het samenwerkingsverband voortgezet onderwijs is nagegaan of studenten in het kader van het onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften werkbezoeken afleggen. Volgens de meerderheid van de tweedegraads lerarenopleidingen leggen de studenten werkbezoeken af aan het praktijkonderwijs (6 van de 9) en vso-scholen (5 van de 9), in het algemene deel van het curriculum, het keuzedeel of in een combinatie van beide. Een werkbezoek aan het samenwerkingsverband vo op dit thema wordt door 3 van de 9 tweedegraads lerarenopleidingen georganiseerd (tabel 3.1).

Tabel 3.1 Afgelegde werkbezoeken aan scholen voor pro en vso, en het samenwerkingsverband vo naar onderdeel opleiding in kader van onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften (in aantallen, n=9)

	alleen in algemene deel	alleen in keuzedeel	in beide onderdelen	geen onderdeel	weet niet
praktijkonderwijs	2	2	2	1	2
voortgezet speciaal onderwijs	1	2	2	2	2
samenwerkingsverband vo	1	1	1	4	2

Studenten kunnen een stage (van circa een halfjaar) lopen bij scholen voor praktijkonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs. Volgens 6 lerarenopleidingen variëren de percentages studenten die stage lopen bij het praktijkonderwijs van 0 tot 10%. De scores per hogeschool zijn: 0 (1 keer genoemd), 2% (1 keer), 5% (2 keer) en 10%. Een lerarenopleiding weet het percentage niet.

Voor het aandeel studenten dat een stage vervult bij een school voor voortgezet speciaal onderwijs rapporteren 4 van de 5 opleidingen de volgende percentages: 2% en 5% (elk twee keer genoemd). Een opleiding weet het niet.

In de verkenning van onderwerpen waarop door tweedegraads lerarenopleidingen wordt samengewerkt met scholen in het vo, mbo en vso hebben we zeven aandachtsgebieden onderscheiden. Voor elk aandachtsgebied is gevraagd aan te geven met welke onderwijssector wordt samengewerkt (tabel 3.2). We zien dat op vijf gebieden door alle 9 of een ruime meerderheid (7-8) van de lerarenopleidingen wordt samengewerkt bij: het maken van afspraken over het begeleiden van stage-studenten op scholen (9); het samen opleiden op opleidingsscholen (9); het maken van afspraken over het plaatsen van stage-studenten op scholen (8); het structureel overleg over het lerarenopleidingencurriculum speciale

onderwijszorg met scholen (7); en het verzorgen van gastcolleges door scholen op de lerarenopleiding (7). Het zwaartepunt van deze samenwerkingsactiviteiten ligt bij scholen voor overig vo (vmbo/havo/vwo) en mbo. Met scholen voor het pro en vso wordt minder samengewerkt. Samenwerking op de onderwerpen ‘nascholing en deskundigheidsbevordering van leraren van scholen’ en ‘professionalisering van docenten verbonden aan lerarenopleidingen door scholen’ wordt door respectievelijk 5 en 3 van de lerarenopleidingen genoemd. Waar samenwerking op deze thema’s voorkomt, is het ook weer vooral met het vmbo/havo/vwo (overige vo) en mbo.

Tabel 3.2 Samenwerking van tweedegraads lerarenopleidingen met scholen op aandachtsgebieden naar onderwijssectoren (per item kunnen meer onderwijssectoren worden genoemd, in aantallen, n=9)

	pro	overig vo	mbo	vso	enige vorm van samenwerking		
					wel	geen	weet niet
a. structureel overleg over lerarenopleidingen-curriculum speciale onderwijszorg met scholen	4	7	6	3	7	1	1
b. afspraken over het plaatsen van stage-studenten op scholen	6	8	8	5	8	0	1
c. afspraken over het begeleiden van stage-studenten op scholen	5	9	9	5	9	0	0
d. gastcolleges op de lerarenopleidingen verzorgd door scholen	3	4	6	4	7	1	1
e. samen opleiden (opleidingsschool) met scholen	5	9	9	5	9	0	0
f. nascholing en deskundigheidsbevordering van leraren van scholen	3	5	5	2	5	2	2
g. professionalisering docenten van lerarenopleidingen door scholen	1	3	3	1	3	3	3

3.2 Goede en veelbelovende facetten van samenwerking met het werkveld

Zeven van de 9 opleidingen melden dat er facetten zijn van de samenwerking met scholen op het gebied van onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften waar zij als opleiding trots op zijn of die zij als goed, veelbelovend of interessant bestempelen. Twee opleidingen noemen geen voorbeelden.

De samenwerking met de opleidingsschool is door 4 lerarenopleidingen genoemd en kent verschillende werkvormen: het samen verzorgen van lessen op de school, het bieden van stagemogelijkheden in de opleidingsschool (verankerd in een minor) en het organiseren van themabijeenkomsten (met onder meer aandacht voor inclusie).

Andere lerarenopleidingen werken samen met gastsprekers uit de praktijk, organiseren met het werkveld meeloopdagen in het vso, bieden een brede oriëntatiefase of organiseren werkplekleren waarin studenten in aanraking komen met het verzorgen van passend onderwijs. Een korte beschrijving van de voorbeelden is hieronder vermeld.

“Samenwerking waarbij onderwijs samen geven wordt met de opleidingsschool.”

“Wij zijn er trots op dat al onze studenten in de oriëntatiefase kennis maken met het brede spectrum van het tweedegraads gebied. En dat we daarmee samen opleiden benutten.”

“Samenwerking met scholen voor de meeloopdagen in het VSO, SO. Deze meeloopdagen hebben al een aantal keren ervoor gezorgd dat de interesse voor studenten voor het VSO gewekt is en er zelfs studenten een baan gevonden hebben in het VSO.”

“Samenwerking met gastspreker. Samen verzorgen van gastlessen voor studenten. Inspirerende lessen voor studenten vanuit de echte praktijk.”

“Minor passend onderwijs (voltijd): stage binnen opleidingsscholen die behoren tot samenwerkingsverband VO/VSO Fryslan-Noard. Studenten werken als stagiair passend onderwijs. Win-winsituatie voor studenten lerarenopleiding,

leerlingen en medewerkers van de opleidingsschool. Lerarenopleiding gezondheidszorg en welzijn: jaar 1 leren in de praktijk, half jaar in het praktijkonderwijs.”

“We werken samen met Hogeschool Rotterdam en mbo Rijnland in een gezamenlijke opleidingsschool. We hebben veel contact en zijn gestart met samenwerken met Mondriaan en ROSRijnland (een academische opleidingsschool die bestaat uit een samenwerkingsverband van tien scholen voor voortgezet onderwijs met in totaal 20 locaties in Leiden en de Duin- en Bollenstreek en zeven lerarenopleidingen).

“We werken met authentieke leersituaties. Werkplekleren vervult een belangrijke rol in ons onderwijs: deeltijders bij hun eigen werkgever in het (v)mbo en voltijders 2 dagen per week. Ons onderwijs in Wageningen speelt in op waar studenten mee te maken krijgen op hun werkplek bij het geven van passend onderwijs. Vanzelfsprekend zorgen we wel voor een algemene basis die geldt voor alle studenten.”

“Op opleidingsscholen worden bijeenkomsten georganiseerd (transferbijeenkomsten) waarbij inclusie, de doelgroep en onderwijsondersteuning ook thema's zijn die besproken worden.”

3.3 Gewenste verbetering in de samenwerking met scholen

Er is volgens een ruime meerderheid van de tweedegraads lerarenopleidingen behoefte aan verbetering van de samenwerking met scholen in het vo, mbo en/of vso. Zes van de 9 tweedegraads lerarenopleidingen uit deze wens, 2 hebben geen wensen op dit gebied en 1 weet het niet (tabel 3.3). Lerarenopleidingen met een wens tot verbetering van samenwerking met scholen konden aangeven op welke onderwijssector(en) dat betrekking heeft. Alle 6 tweedegraads lerarenopleidingen noemen de samenwerkingsrelatie met het voortgezet speciaal onderwijs. Het praktijkonderwijs, overig regulier voortgezet onderwijs en mbo worden minder vaak genoemd.

Tabel 3.3 Gewenste verbetering van samenwerking met scholen bij onderwijs aan leerlingen met extra ondersteuningsbehoeften naar onderwijssectoren (meer antwoorden mogelijk, in aantallen, n=9)

verbetering gewenst	6
geen wensen	2
weet niet	1
met praktijkonderwijs	3
met overig voortgezet onderwijs	2
met mbo	3
met vso	6

De 6 lerarenopleidingen die de samenwerking met het onderwijsveld willen verbeteren hebben alle hun oordeel toegelicht. Hieronder enkele korte citaten.

"Altijd goed om te verbeteren."

"Meer uitwisseling docenten, meer samenwerking bij samen opleiden, meer werkplekleren."

"Stagemogelijkheden in leerjaar 3 en 4 in het VSO; Minor passend onderwijs (voltijd): ontwerpen lessenserie voor VSO over leerstrategieën, sociaal gedrag of voorbereiding op arbeid."

"Een wens voor een specialisatie in deze richting."

"Just in time aanbod voor studenten, hoe pakken we dit aan? Vaak gaan zaken pas echt spelen als studenten er mee in aanraking komen in de stagepraktijk. Hoe kunnen we just in time studenten ondersteunen die te maken krijgen met leerlingen of studenten die extra ondersteuning of speciale onderwijszorg nodig hebben."

"We hopen dat deze scholen ook onderdeel kunnen worden van opleidingsscholen, zodat studenten er ook geplaatst kunnen worden voor stage."

4. Ontwikkelopgaven voor de tweedegraads lerarenopleidingen en veelbelovende voorbeelden

In dit hoofdstuk beschrijven we de ontwikkelopgaven die de tweedegraads lerarenopleidingen zichzelf hebben gesteld bij de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs in het curriculum. Daarna belichten we de door de lerarenopleidingen zelf aangedragen goede voorbeelden van de initiële opleiding/minoren op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs.

4.1 Ontwikkelopgaven voor de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs

Kijkend naar de toekomst hebben 8 van de negen tweedegraads lerarenopleidingen ontwikkelopgaven voor hun opleiding geformuleerd voor de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs. We hebben tweedegraads lerarenopleidingen verzocht de vraag te beantwoorden aan de hand van de volgende structuur/onderwerpen:

- a. onderdelen van het curriculum;
- b. de opbouw van het curriculum;
- c. de samenwerking met het werkveld/scholen;
- d. overige ontwikkelopgaven.

(a) Onderdelen van het curriculum

Zeven tweedegraads lerarenopleidingen hebben een of meer onderdelen van het curriculum beschreven (toelichting 4.1) die naar hun mening verder uitgewerkt dienen te worden bij de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs.

Toelichting 4.1 Ontwikkelopgaven voor de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs volgens tweedegraads lerarenopleidingen - onderdelen van het curriculum (n=7)

“Leren met een handicap.”

“Meer voorbeeldgedrag. Meer specifieke kennis.”

“Pedagogisch Didactisch traject: Module 4: Leer- en gedragsstoornissen.”

“Meer aandacht voor NT2 / taalontwikkelen lesgeven. Meer aandacht voor inclusie in het generieke deel van de opleiding.”

“1) Hoofdfase, deeltijdstudenten: concretiseren welke basiskennis over passend onderwijs en inclusief onderwijs aan bod dient te komen. Meer aandacht nodig voor handelingsgericht werken (focus op ondersteuningsbehoefte i.p.v. op leer- en gedragsproblemen).

2) Afstudeerfase, handelingsbekwaam leraar: meer aandacht nodig voor rekening houden met verschillen in de groep en met specifieke onderwijsbehoeften van vo-leerlingen en mbo-studenten.”

“Just in time aanbod voor studenten, hoe pakken we dit aan? Vaak gaan zaken pas echt spelen als studenten ermee in aanraking komen in de stagepraktijk. Hoe kunnen we just in time studenten ondersteunen die te maken krijgen met leerlingen of studenten die extra ondersteuning of speciale onderwijszorg nodig hebben.”

(b) Opbouw van het curriculum

Dit onderdeel is beantwoord door 6 tweedegraads lerarenopleidingen. De ontwikkelopgaven op dit elementen omvatten onder meer het (meer) koppelen van bestaande curriculum-onderdelen aan passend en inclusief onderwijs en andere verbetermogelijkheden, zoals het meer thematisch inrichten van het curriculum en een leerlijn op dit thema.

Toelichting 4.2 Ontwikkelopgaven voor de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs volgens tweedegraads lerarenopleidingen - opbouw van het curriculum (n=6)

“Concentrische opbouw daarin.”

“Verdieping voor studenten mogelijk maken (specialisering).”

“Het pedagogisch-didactisch traject bevat 4 modules: leer- en gedragsstoornissen is een van de vier modules.”

“Meer aandacht voor inclusie in het generieke deel van de opleiding.”

“Wat nu keuze is meer structureel inbouwen voor iedere student.”

“Inclusieve gedachtegoed in alle vakgroepen naar voren laten komen.”

(c) De samenwerking met het werkveld/scholen

Het derde onderdeel van de vraag naar ontwikkelopgaven is beantwoord door 8 tweedegraads lerarenopleidingen. Zo kan de samenwerking met het werkveld volgens 2 lerarenopleidingen worden uitgebreid met de participatie van vso-clusters 3 en 4 in het samen opleiden en het aanbieden van stageplaatsen in het vso. Andere zaken die worden genoemd zijn: ‘inhoudelijke samenwerking in leernetwerken’ als opgave, het inspelen op vragen van studenten door het scholenveld, en een relatie opbouwen met het samenwerkingsverband vo.

Toelichting 4.3 Ontwikkelopgaven voor de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs volgens tweedegraads lerarenopleidingen – samenwerking met het werkveld/scholen (n=7)

“Inhoudelijke samenwerking in leernetwerken.”

“In ieder samenwerkingsverband de breedte van het tweedegraadsveld vertegenwoordigd.”

“De doorwerking van inclusief onderwijs naar het werkveld en de leerlingen.”

“Instituutopleider NHL Stenden Hogeschool die verantwoordelijk is voor VSO cluster 3 en 4. Uitnodigen docenten vanuit VSO voor bijeenkomsten samen opleiden. Stages in VSO bij voorkeur in leerjaar 3 en 4 (hoofd fase).”

“Die is er volop dankzij de opleidingsscholen.”

“Schoolgroepen die inspelen op vragen van studenten.”

“VSO in opleidingsscholen zien te krijgen, zodat hier ook stage gelopen kan worden.”

(d) Overige ontwikkelopgaven

Tot slot hebben 3 tweedegraads lerarenopleidingen aanvullend enkele ontwikkelopgaven naar voren geschoven.

Toelichting 4.4 Ontwikkelopgaven voor de verdere ontwikkeling van passend onderwijs en het werken aan inclusiever onderwijs volgens tweedegraads lerarenopleidingen – overige ontwikkelopgaven (n=3)

“Eigen praktijk in de lerarenopleidingen moet ook inclusiever.”

“Inclusief onderwijs is breder dan alleen onderwijs, ook toegankelijker maken voor mensen met een beperking. Hier willen we op inzetten.”

“Doorgaande professionalisering docenten.”

4.2 Goede voorbeelden van de initiële opleiding/minoren op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs

ADEF wil voor lerarenopleidingen de uitwisseling van elkaars expertise en ervaring versterken. Daarnaast wil ADEF de stand van zaken en progressie monitoren in het curriculum op het onderhavige thema. In dit licht is er naar goede en veelbelovende praktijkvoorbeelden van de aangesloten lerarenopleidingen gevraagd die voor dit doeleinde als input kunnen worden gebruikt.

Meer specifiek, tweedegraads lerarenopleidingen is gevraagd goede voorbeelden te noemen uit de initiële opleiding/minoren op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs. De lerarenopleidingen konden maximaal drie good practices noemen; gevraagd werd bij de voorbeelden wederom te denken aan de onderdelen van het curriculum, de opbouw van het curriculum en de samenwerking met het werkveld/scholen.

Tabel 4.5.1 Goede voorbeelden van de initiële opleiding/minoren op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs, eerste voorbeeld (n=9)

hogeschool	eerste goede voorbeeld
HS Utrecht	<i>In een deel van het curriculum werken studenten samen aan een praktijkopdracht over inclusief onderwijs.</i>
HS Windesheim	<i>De brede oriëntatie in jaar 1.</i>
Fontys Sittard	<i>Studenten krijgen een opdracht bij de Minor Educational Needs om te onderzoeken hoe Passend Onderwijs wordt vormgegeven op hun stageschool. Ze gaan onder andere in gesprek met de zorgcoördinator en onderzoeken of ze de punten die in het landelijk evaluatierapport passend onderwijs staan op hun stageschool terugzien. Ze gaan ook in gesprek met leerlingen en docenten. Hiervan maken ze een verslag voor hun portfolio en dit delen ze vervolgens met hun medestudenten en docent tijdens de Critical Friends groepen op de opleiding.</i>
Fontys Tilburg	<i>Kennedy Tielman promoveert op culturele diversiteit in het onderwijs. Hij leidt momenteel een professionele leergemeenschap met dit onderwerp.</i>
NHL Stenden	<i>Leerjaar 3 voltijd, atelier pedagogisch-didactisch onderwijs ontwerpen: kennisfestival met workshops over leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften.</i>
HS Leiden	<i>De minor Diversiteit, identiteit en inclusie.</i>
Aeres	<i>Werken vanuit authentieke beroepssituaties: de leerwerkplek staat centraal.</i>

HS Amsterdam	<i>In beroepsopdracht 5 bereiden studenten een gedifferentieerde les voor en werken ze onder andere aan de volgende doelen: • De stappen van de HGW-cyclus toepassen, d.w.z.: 1. Waarnemen: leerlinggegevens verzamelen en in een klassenoverzicht weergeven 2. Analyseren en begrijpen: een analyse maken van de verzamelde gegevens en leerlingen signaleren die extra ondersteuning nodig hebben 3. Plannen: een groepsplan opstellen en op basis hiervan één gedifferentieerde les voorbereiden 4. Realiseren: deze les uitvoeren en vervolgens evalueren • Een beschrijving geven van één veel voorkomende leer- en/of gedragsstoornis • Herstelgerichte gesprekken voeren ten behoeve van een veilig pedagogisch klimaat. • Gesprekstechnieken toepassen.</i>
HS Rotterdam	<i>In de minor Passend onderwijs en leerlingenzorg: studenten oefenen met oplossingsgerichte gespreksvoering. Hiervoor oefenen ze met leerlingen uit hun eigen stageschool, maar eventueel ook studenten van de eigen opleiding die net aan de opleiding begonnen zijn.</i>

Tabel 4.5.2 Goede voorbeelden van de initiële opleiding/minoren op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs, tweede voorbeeld (n=5)

hogeschool	tweede goede voorbeeld
HS Windesheim	<i>De samenwerkingsverbanden in de regio op het gebied van speciale onderwijszorg. De gastsprekers.</i>
Fontys Sittard	<i>Studenten dienen zich te verdiepen in de praktijk- en VSO-scholen in hun regio. Vervolgens onderbouwen ze hun keuze waarom ze juist op deze school een meeloopdag zouden willen lopen. Indien goedgekeurd nemen de studenten zelf contact op met de scholen die in de meeste gevallen heel enthousiast zijn om studenten van de tweedegraads opleidingen te ontvangen. Ze lopen allemaal op een vast dag mee op deze school en maken een verslag van hun ervaringen. Dit werken ze uit tot een presentatie. Tijdens de presentatie presenteren studenten elkaar de ervaringen die ze hebben opgedaan. Ze komen vaak heel enthousiast en geïnspireerd terug naar de opleiding en dit heeft een enkele keer ertoe geleid dat de student daadwerkelijk voor een baan koos in het VSO.</i>
NHL Stenden	<i>Minor passend onderwijs: voltijd en deeltijd, zelfde leeruitkomsten, verschillende werkwijze, afgestemd op de studentenpopulatie. Minor staat open voor studenten pabo én tweedegraads lerarenopleidingen. Daardoor ook aandacht voor overgang van po naar vo en van vo naar mbo. Aandacht voor handelingsgericht werken en oplossingsgericht coachen. Tijdens intervisie ligt focus op reflectie op eigen handelen als docent i.p.v. op probleemgedrag leerling. Samenwerkingsverband VO/VSO verzorgt een gastcollege.</i>
Aeres	<i>Een gedegen onderbouwing van mogelijkheden binnen een klas en passende interventies die studenten daadwerkelijk uitvoeren en evalueren.</i>
HS Rotterdam	<i>Werkbezoeken vanuit de minor naar verschillende scholen voor VSO, gastlessen uit het VSO in de minor.</i>

Tabel 4.5.3 Goede voorbeelden van de initiële opleiding/minoren op het gebied van speciale onderwijszorg/passend of inclusiever onderwijs, derde voorbeeld (n=1)

hogeschool	derde goede voorbeeld
HS Rotterdam	<i>Intensieve samenwerking met opleidingsscholen, waarbij studenten op allerlei niveaus kunnen stage lopen en kennis kunnen maken met de volledige breedte van de doelgroep.</i>

5. Tot besluit

Tot besluit doen we in het verlengde van de resultaten van deze verkenning enkele suggesties voor de bespreking van de bevindingen uit het onderzoek met tweedegraads lerarenopleidingen die aangesloten zijn bij het Algemeen Directeurenoverleg Educatieve Faculteiten (ADEF). De onderzoeksresultaten behoeven geen samenvatting naar onze mening aangezien de bevindingen hiervoor al kort en zakelijk zijn gerapporteerd. Een samenvatting zou dubbelop zijn. We blijven in onze slotopmerkingen voor alle duidelijkheid weg van een beoordeling. De reden waarom we de resultaten niet beoordelen is omdat dit niet de vraag aan ons als onderzoekende partij is geweest. De beoordeling van de bevindingen en het nadenken over mogelijk werkpunten voor de tweedegraads lerarenopleidingen kunnen het beste gebeuren in ADEF-verband en bij voorkeur ook in overleg met het werkveld (landelijk en lokaal/regionaal). De opmerkingen die we hieronder maken zijn bedoeld als input voor deze bespreking en als suggesties voor mogelijke vervolgactiviteiten in ADEF-verband. Beide komen voort uit de onderzoeksbevindingen en worden ingegeven door de bredere context van de evaluatie passend onderwijs, de te verwachten ontwikkelingsrichting in de beleids- en uitvoeringspraktijk naar inclusiever onderwijs en eerder onderzoek³.

De resultaten van het voorliggende onderzoek bieden inzicht in de stand van zaken en de werkpunten die de tweedegraads lerarenopleidingen voor het curriculum van hun eigen opleiding zien op het gebied van speciale onderwijszorg en passend c.q. inclusiever onderwijs en voor de samenwerking met het werkveld hierbij. De meerderheid van de tweedegraads lerarenopleidingen vindt het belangrijk dat er in het curriculum meer aandacht aan speciale onderwijszorg en passend/inclusiever onderwijs besteed moet worden en dat de samenwerking hierbij met het werkveld, waaronder het vso, verbeterd moet worden. De opleidingen laten tegelijkertijd een gevarieerd beeld zien op een aantal onderzochte aspecten. Dit betreft onder meer de breedte en mate van aandacht in het curriculum voor onderscheiden soorten speciale onderwijszorg als ook de aandacht voor het thema in het algemene deel en/of keuzedeel (specialisatie/minor) van de opleiding.

Gelet op i) de uitkomsten van onze verkenning, ii) de focus die de komende jaren in de beleids- en uitvoeringspraktijk zal liggen op de doorontwikkeling van passend onderwijs en het toewerken naar inclusief onderwijs (werkagenda/routekaart inclusief onderwijs), en iii) de op korte termijn uit te voeren aanpassing/herijking van de kennisbasis verdient het aanbeveling dat de lerarenopleidingen in ADEF-verband de handen ineen slaan om:

- afspraken te maken op dit thema over wat aandacht moet krijgen c.q. de leeruitkomsten in de initiële opleiding (in het algemene deel en in het keuzedeel/specialisatie/minor), en
- scherp aan te geven wat op dit thema hoort bij startbekwaam (initieel) en vakbekwaam (voortgezette scholing post-hbo/masters).

Deze eerste suggestie kan aangevuld worden met de aanbeveling om samenspraak en uitwisseling te stimuleren tussen de tweedegraads lerarenopleidingen op dit thema. De focus zou hierbij kunnen liggen op onder andere (onderdelen van) het curriculum, de opbouw van het curriculum en de

³ Van Veen, D., Huizenga, P., & Van der Steenhoven, P. (2016). *Passend onderwijs en de lerarenopleidingen*. Zwolle/Amsterdam: Hogeschool Windesheim/NCOJ (publicatie nr. 9 in de reeks Evaluatie Passend Onderwijs); Van Veen, D. (2016). *Passend onderwijs en de lerarenopleidingen*. Hogeschool Windesheim: Zwolle; Steenhoven, P. van der & Van Veen, D. (2020). *Speciale onderwijszorg in het curriculum van pabo's en de samenwerking met het werkveld*. Amsterdam: NCOJ; Van Veen, D. & Steenhoven, P. van der (2022). *Speciale onderwijszorg en passend en inclusiever onderwijs in de (post-)initiële opleidingen van pabo's*. Amsterdam: NCOJ.

opleidingsdidactiek, de samenwerking met het werkveld op dit thema (vo/pro/vso/mbo), en de benutting van de (internationale) kennisbasis op het gebied van speciale onderwijszorg en inclusief onderwijs en de rol van lerarenopleidingen in dit verband. Het starten van een werkgroep met vertegenwoordigers van de betrokken tweedegraads lerarenopleidingen ligt bij deze tweede aanbeveling voor de hand. In de werkgroep kan gebruik worden gemaakt van voorbeelden van goede en veelbelovende praktijken van de deelnemers en aansprekende voorbeelden in Nederland en daarbuiten. Leren van elkaar en curriculumontwikkeling staan daarbij centraal. Gelet op de in eerder onderzoek vastgestelde onderbenutting van internationale kennisbasis op dit gebied en de beginnende ontwikkeling van passend naar inclusiever onderwijs, lijkt het verstandig passende expertise aan deze werkgroep toe te voegen om (sneller) beoogde resultaten te boeken. Het lijkt raadzaam kennis te nemen van de aanpak van de werkontwikkeling zoals die plaatsvindt bij de lerarenopleidingen basisonderwijs (LOBO). Mogelijk kan er op onderdelen worden samengewerkt.

Overwogen kan worden om activiteiten die betrekking hebben op de eerste aanbeveling apart te organiseren van de werkgroep die zich richt op uitwisseling en curriculumontwikkeling. Bij de tweede aanbeveling zou een kleine groep experts het voortouw kunnen nemen en, waar wenselijk, hierbij de werkgroep kunnen inschakelen. De resultaten van deze exercitie kunnen vervolgens ingebracht worden in de werkgroep. Na beantwoording van de twee vraagstukken, kunnen deze experts ook adviseren over de methodische vormgeving. Bij de curriculumontwikkeling moeten keuzen gemaakt in samenhang met bestaande onderdelen om binnen de beschikbare curriculumruimte in de initiële fase de goede dingen te doen. Tot zover enkele suggesties die in het verlengde van de bevindingen worden voorgesteld.

Bijlagen

Tabel H2A Titel, EC's en omschrijving van de inhoud en kernonderdelen van de specialisatie/minor

id	omschrijving
2	<p>Minor Passend onderwijs – 30 EC</p> <p>Studenten voorbereiden op het geven van passend onderwijs, waarbij we aandacht hebben voor de driehoek (school, zorg ouders) en specifieke problematieken. Daar kunnen studenten vervolgens specialiseren.</p>
3	<p>Minor Educational Needs – 15 EC</p> <ul style="list-style-type: none"> - Passend onderwijs, geschiedenis van leerlingenzorg tot nu. - Handelingsgericht werken. Toepassen van de cyclus van HGW in de beroepspraktijk. - Sociaal emotioneel leren: preventief werken aan groepsdynamiek, veilig leer- en leefklimaat, SEL-werkvormen. - Oplossingsgericht coachen: inzichten uit de positieve psychologie, leren toepassen van oplossingsgerichte methodiek om met leerlingen in gesprek te gaan. - Neuropsychologie met extra aandacht voor tienerbrein. - Executieve functies: Wat inzicht in executieve functies, functies en invloed op leerlinggedrag. hoe kun je deze stimuleren bij leerlingen? Welke methodieken kun je in het onderwijs inzetten om de EFS te stimuleren. Beeldvorming Autisme, diepere perspectieven op ASS, omgaan met ouders, zorg-adviesteam. Meeloopdag speciaal voortgezet onderwijs. Gastspreker speciaal voortgezet onderwijs.
5	<p>Minor passend onderwijs (voltijd) – 30 EC</p> <p>Leeruitkomsten</p> <p>A. Op basis van literatuuronderzoek en onderzoek in de beroepspraktijk maak je een SWOT-analyse hoe passend onderwijs door jouw school is vormgegeven: • Je legt uit wat de sterke punten en ontwikkelpunten van de school zijn met betrekking tot o de ondersteuning van leerlingen o de competenties, ondersteuning en professionalisering van docenten • Je legt uit wat de kansen en bedreigingen zijn met betrekking tot de samenwerking binnen het samenwerkingsverband, met gemeenten en (jeugd-)hulp.</p> <p>Deeltijdstudenten: Je adviseert de school op basis van literatuur hoe zij passend onderwijs op school en in de klas kan doorontwikkelen en je beschrijft welke bijdrage jij als docent hieraan kan en wil leveren.</p> <p>Voltijdstudenten: Je beschrijft welke concrete bijdrage je in overleg met de stageschool hebt geleverd aan passend onderwijs op school en in de klas. Je onderbouwt je handelen met onderwijskundige concepten en inzichten en reflecteert op het product en het proces.</p> <p>B. Je ontwerpt voor een specifieke groep onderwijs op het gebied van leerstrategieën, sociaal gedrag of voorbereiding op arbeid en houdt hierbij rekening met verschillen in deze groep en specifieke onderwijsbehoeften van leerlingen. Je doorloopt daarbij de cyclus van handelingsgericht werken. Je onderbouwt je pedagogisch-didactische keuzes door middel van inzichten uit de literatuur. Indien mogelijk voer je de lessenserie uit en evalueer je deze. Als je de lessenserie niet kunt uitvoeren, vraag je feedback aan een medestudent en aan het werkveld en stel je je ontwerp waar nodig bij.</p> <p>C. Je demonstreert hoe je een leerling begeleidt op basis van een begeleidingsplan. Je werkt volgens de principes van oplossingsgericht coachen. Je reflecteert op je eigen handelen.</p> <p>1 semester: Wekelijkse bijeenkomsten op locatie, 1 dag per week.</p> <p>Bij leeruitkomst A wordt aandacht besteed aan “steeds inclusiever onderwijs”. Bij leeruitkomst C worden intervisiebijeenkomsten georganiseerd. 3 dagen per week stage op het gebied van passend onderwijs.</p>

8	<p>Minor Kinderen met speciale behoeften – 30 EC</p> <p>www.kiesopmaat.nl/modules/hva/FOO/126786: [Red.: ontleend aan deze website.] [...]</p> <p>In de dagelijkse beroepspraktijk krijg je als leraar, pedagoog of hulpverlener zeker te maken met kinderen en jongeren met specifieke ontwikkelingsbehoeften en/of leer- en gedragsproblemen. Dat is onderdeel van je vak; niet eenvoudig, maar wel heel uitdagend. Het vraagt veel van je vakmanschap, je invoelingsvermogen en je creativiteit.</p> <p>In deze minor staat niet het ‘probleem van het kind’ staat centraal, maar jouw handelen als professional in complexe onderwijs- / opvoedingssituaties. We richten ons op het uitbreiden van jouw kennis, het vergroten van je handelingsrepertoire (met name voor wat betreft het omgaan met gedrags- en werkhoudingsproblemen), en op het ontwikkelen van je eigen visie. We richten ons specifiek op het omgaan met kinderen met speciale behoeften binnen het onderwijs, dus binnen de schoolse setting van (speciaal) basisonderwijs en (speciaal) voortgezet onderwijs.[...]</p> <p>[Red., ook genoemd door respondent maar niet omschreven:] Minor Jeugdzorg en inclusiever onderwijs.</p>
9	<p>Minor Passend onderwijs en Leerlingenzorg – 30 EC</p> <p>Begeleidingskundige vaardigheden, gesprekstechnieken, oplossingsgericht werken, kennis maken met veel voorkomende leer- en gedragsproblemen en hoe deze te begeleiden.</p>